МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Економічна теорія

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

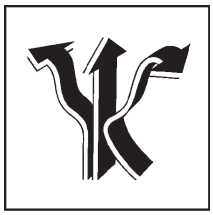

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Під керівництвом та науковою редакцією
В. Б. Захожая

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2015

УДК 330.8(075.8)
ББК 65.02я73
Е 45

Авторський колектив: В. Б. Захожай, О. Ю. Єрмаков, Н. А. Малиш, О. П. Тищенко, Г. М. Филюк, д-ри екон. наук, проф-ри; А. І. Козлова, Т. П. Макаровська, О. А. Діденко, О. О. Довженко, О. П. Амбросенко, Н. О. Гончарова, Л. О. Першко, Н. В. Руденко, О. Л. Фещенко, В. І. Савчук, канд-ти екон. наук

Рецензенти: *Г. К. Яловий*, д-р екон. наук, проф.
А. О. Діденко, канд. екон. наук, проф.
І. І. Дахно, д-р екон. наук, проф.

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 6 від 30.06.10)

Е 45 **Економічна теорія**: навч. посіб. / [В. Б. Захожай, А. І. Козлова, О. А. Діденко та ін.]; під кер. та наук. ред. В. Б. Захожая. — К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2015. — 520 с. — Бібліогр.: с. 513–519.

ISBN 978-617-02-0188-1

Висвітлено основні положення економічної теорії, знання якої необхідні для розроблення і формування інноваційних підходів у дослідженнях різних економічних наук. До кожного розділу подаються питання для самоконтролю. Наведено основні терміни і поняття, рекомендована література.

Для студентів вищих навчальних закладів. Може бути корисним усім, хто бажає самостійно оволодіти дисципліною “Економічна теорія”.

ББК 65.02я73

© В. Б. Захожай, А. І. Козлова, О. А. Діденко та ін., 2015
© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2015

ISBN 978-617-02-0188-1

© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2015

ЗМІСТ

Передмова 9

Розділ 1. Економічна теорія як наука 11
1.1. Предмет економічної теорії. Економічні закони та категорії 11
1.2. Методи пізнання економічних процесів і явищ 13
1.3. Функції економічної теорії. Економічна політика 16

ЧАСТИНА І. Загальні засади економічного розвитку суспільства 18

Розділ 2. Економічні потреби, економічні інтереси 18
2.1. Економічні потреби, їх сутність і структура 18
2.2. Теорії мотивації і моделі ієрархії потреб 21
2.3. Корисність блага та її види. Гранична корисність 24
2.4. Всезагальний закон зростання потреб та механізм його дії 26
2.5. Економічні інтереси та їх структура 29
2.6. Економічні суперечності, їх характер і типи 31

Розділ 3. Форми організації суспільного виробництва та їх еволюція 37
3.1. Сутність і структура суспільного виробництва 37
3.2. Основні фактори суспільного виробництва 39
3.3. Виробничий потенціал і межа виробничих можливостей 41
3.4. Ефективність виробництва, економічні та соціальні показники 44

Розділ 4. Економічні системи суспільства 48
4.1. Теорії економічних систем. Формаційний та цивілізаційний підходи до еволюції економічних систем 48
4.2. Зміст, структурні елементи та джерела руху економічної системи 58
4.3. Економічні відносини як суспільна форма і спосіб організації економічної системи 60
4.4. Типи та еволюція економічних систем 63
4.5. Перехідні економічні системи 69

Розділ 5. Відносини власності в економічній системі 76
5.1. Власність як економіко-правовий комплекс відносин 76

5.2. Відносини власності у змішаній економічній системі 83
5.3. Роздержавлення і приватизація — інструменти ринкової трансформації відносин власності 88

Розділ 6. Форми організації суспільного виробництва 95
6.1. Натуральна і товарна форми організації виробництва.....95
6.2. Товар і його властивості 99
6.3. Розвиток теорії вартості. Альтернативна вартість 102

Розділ 7. Гроші та грошові системи 107
7.1. Виникнення грошових відносин. Еволюція і типи грошей 107
7.2. Теорії та функції грошей 113
7.3. Закони грошового обігу. Грошова система 117
7.4. Грошові реформи 124
7.5. Виникнення грошей в Україні 125

ЧАСТИНА ІІ. Ринкова економіка: структура і механізм функціонування 128

Розділ 8. Ринкове господарство, його структура та функції.....128
8.1. Сутність ринку та умови формування..... 128
8.2. Функції ринку..... 134
8.3. Структура ринку. Критерії класифікації..... 135
8.4. Моделі ринкової економіки..... 142

Розділ 9. Попит і пропозиція. Теорія ринкової рівноваги 146
9.1. Попит, ціна і нецінові чинники..... 146
9.2. Пропозиція: зміст і чинники, що на неї впливають 148
9.3. Взаємодія попиту і пропозиції. Ринкова рівновага 150
9.4. Цінова еластичність попиту, перехресна еластичність..... 152
9.5. Еластичність пропозиції..... 156

Розділ 10. Конкуренція і монополія в ринковій економіці 158
10.1. Ринкові структури: сутність, види та характеристика..... 158
10.2. Конкуренція, її сутність та функції в ринковій економіці. Економічні основи конкуренції..... 159
10.3. Види економічної конкуренції 164
10.4. Монополія та її сутність. Форми монополістичних об'єднань. Показники монопольної влади..... 170
10.5. Модифікація конкурентно-ринкового механізму 178
10.6. Антимонопольна політика держави та її сутність..... 180

Розділ 11. Інфраструктура ринку.....184
11.1. Поняття ринкової інфраструктури та її елементи 184
11.2. Біржі: сутність, функції, типи..... 186

11.3. Банк і банківська система 196
11.4. Небанківські кредитно-фінансові установи..... 200

ЧАСТИНА ІІІ. Мікроекономіка. Основи підприємництва 203

Розділ 12. Домогосподарство 203
12.1. Домогосподарство як суб'єкт ринкових відносин..... 203
12.2. Доходи домогосподарств та їх розподіл..... 206
12.3. Споживання. Теорія поведінки споживача на ринку..... 210
12.4. Бюджетне обмеження та споживчий вибір 213

Розділ 13. Капітал підприємства. Кругообіг та оборот капіталу...218
13.1. Концентрація та централізація капіталу підприємства..... 218
13.2. Кругообіг та оборот капіталу 221
13.3. Основні та оборотні виробничі фонди підприємства. Оборотні кошти..... 224
13.4. Показники використання фондів підприємства..... 227

Розділ 14. Підприємство і підприємництво.....232
14.1. Підприємство як самостійний господарюючий суб'єкт..... 232
14.2. Створення підприємства..... 239
14.3. Підприємництво..... 241
14.4. Організаційно-правові форми підприємницької діяльності 243
14.5. Державна підтримка та регулювання підприємницької діяльності в Україні 247

Розділ 15. Капітал і наймана праця 251
15.1. Капітал як економічна категорія..... 251
15.2. Капітал і праця..... 253
15.3. Винагорода за працю в ринковій економіці: заробітна плата 254
15.4. Форми заробітної плати. Номінальна і реальна заробітна плата 255

Розділ 16. Витрати виробництва і прибуток.....262
16.1. Витрати виробництва та їх види..... 262
16.2. Прибуток як кінцевий результат діяльності підприємства 268

Розділ 17. Теорія і практика ціноутворення.....275
17.1. Теорії ціноутворення 275
17.2. Фактори ціноутворення 277
17.3. Види цін, їх функції та структура..... 279
17.4. Методи ціноутворення..... 286
17.5. Державна політика ціноутворення 288

Розділ 18. Акціонерні товариства. Корпоративний капітал 292
18.1. Акціонерне товариство: сутність та основні риси 292
18.2. Корпоративний капітал: сутність і форми вияву 298
18.3. Цінні папери: роль і основні види 300
18.4. Проблеми та шляхи формування акціонерних товариств (корпорацій) в Україні 306
Розділ 19. Підприємництво в аграрній сфері 311
19.1. Особливості сільськогосподарського виробництва 311
19.2. Аграрні відносини та їх структура 315
19.3. Земельна рента та її форми 316
19.4. Розвиток підприємництва в сільському господарстві 320
19.5. Державна підтримка аграрної сфери та аграрних перетворень 322
ЧАСТИНА IV. Функціонування національної економіки та економічне зростання 326
Розділ 20. Національна економіка: моделі, методи, показники 326
20.1. Модель економічного кругообігу 326
20.2. Система національних рахунків 327
20.3. Валовий внутрішній продукт та інші показники 330
20.4. Номінальний і реальний ВВП 337
Розділ 21. Циклічність економічного розвитку. Економічне зростання 341
21.1. Класифікація та теорії економічних циклів 341
21.2. Економічне зростання: сутність, типи, чинники 345
21.3. Способи та показники вимірювання економічного зростання 351
Розділ 22. Зайнятість і безробіття в ринковій економіці 353
22.1. Ринок праці: особливості, структура, теорії 353
22.2. Показники зайнятості та безробіття 355
22.3. Закон Оукена 361
22.4. Крива Філліпса 362
Розділ 23. Державне регулювання національної економіки 365
23.1. Теоретичні погляди на роль держави в економіці та їх еволюція 365
23.2. Об'єктивна необхідність державного регулювання економіки в ринкових умовах 370
23.3. Сутність, цілі, об'єкти та суб'єкти державного регулювання економіки 374

23.4. Принципи, методи та інструменти державного регулювання економіки 380
23.5. Особливості та перспективи становлення системи державного регулювання економіки в Україні 384

Розділ 24. Фінансова система та грошово-кредитна політика 392
24.1. Фінанси, фінансова система та державний бюджет 392
24.2. Податки та податково-бюджетна політика 396
24.3. Кредит, його форми та функції 402
24.4. Кредитна система та грошово-кредитна політика держави 406

Розділ 25. Інфляція та антиінфляційна політика 412
25.1. Сутність і види інфляції 412
25.2. Типи інфляції, їх характеристика 415
25.3. Соціально-економічні наслідки інфляції 420
25.4. Антиінфляційна політика 424
25.5. Інфляція в українській економіці у 90-х роках XX ст. і на початку XXI ст. 425

Розділ 26. Соціальна політика держави 429
26.1. Рівень життя населення та основні показники його вимірювання 429
26.2. Поняття, сутність і об'єкт соціальної політики 433
26.3. Моделі соціального захисту населення зарубіжних країн 437

ЧАСТИНА V. Теоретичні основи світової економіки 443

Розділ 27. Глобалізація світогосподарських зв'язків 443
27.1. Глобалізація розвитку світового господарства 443
27.2. Світове господарство: сутність та структура 446
27.3. Міжнародний поділ праці і спеціалізація у світовому господарстві 449
27.4. Інтернаціоналізація господарських відносин і продуктивних сил 453
27.5. Транснаціоналізація у світовому господарстві 455
27.6. Міжнародна економічна інтеграція як вищий рівень інтернаціоналізації 457
27.7. Курс на європейську інтеграцію — стратегічний вибір України 460

Розділ 28. Міжнародні економічні відносини 468
28.1. Сутність та форми міжнародних економічних відносин 468
28.2. Теорія міжнародної торгівлі та торговельна політика 471

28.3. Міжнародні валютно-фінансові відносини. Світова валютна система.....481
28.4. Міжнародний рух капіталу та міжнародна міграція робочої сили.....486
Розділ 29. Економічні аспекти глобальних проблем.....494
29.1. Глобальні проблеми, їх класифікація та ознаки 494
29.2. Екологічна та продовольча проблеми, шляхи їх розв'язання 495
29.3. Проблеми збереження миру та роззброєння.....499
29.4. Паливно-енергетична і сировинна проблема.....500
29.5. Проблеми економічної відсталості окремих країн і регіонів світу 502
Термінолочний словник.....507
Список використаної літератури.....513

ПЕРЕДМОВА

1615 року в Парижі вийшла друком книжка Антуана Монкретьєна "Трактат політичної економії", в якій уперше в економічній літературі започатковано новий термін — *політична економія*. Однак перші ж наукові пошуки, уяви про економіку зародилися ще у Давній Греції, Стародавньому Римі, Індії, Китаї, Вавилоні. Адже в усі часи допитливих людей цікавило: що є джерелом матеріального багатства, чому в одних країнах люди живуть заможно, в інших – животіють?

Зусиллями видатних вчених протягом багатьох століть було науково обґрунтовано економічну теорію, яка стала узагальненням практики господарської діяльності людей та їхньої праці.

Економічна теорія (політична економія) є, з одного боку, однією із суспільних наук (разом із філософією, політологією), а з іншого — однією з багатьох економічних наук, для яких вона є теоретико-методологічною основою. Що ж вивчає економічна теорія? Ця наука досліджує дві речі — економічні закони, що мають об'єктивний характер, та суспільно-виробничі відносини. За радянської доби стверджувалося, нібито існують кілька видів економічної теорії — пролетарська, буржуазна, дрібнобуржуазна. Насправді ж, є лише одна економічна теорія, так само, як існує тільки одна арифметика чи одна геометрія.

У наш час, коли Україна вже має статус держави з ринковою змішаною економікою, майже усі сторони нашого життя пронизують товарно-грошові відносини, дослідження процесів виробництва, розподілу, обміну та споживання створених засобів виробництва, предметів і послуг набуває особливого значення. Проте таке дослідження неможливе без вивчення економічної теорії.

Ще однією важливою причиною уваги українського загалу до економічної теорії є докорінні інституціональні зміни в країні — створення різних форм власності на промислових, будівельних, транспортних підприємствах, на землю, поява широкої мережі приватних закладів освіти, охорони здоров'я, торгівлі тощо. Адже лише економічна теорія містить засадничі положення щодо власності та її форм, тільки вона здатна дати ґрунтовні відповіді на численні, часом дуже непрості питання, які виникають в процесі перетворення цих форм, зокрема

приватизації, подальшого зменшення частки державної власності і, відповідно, збільшення питомої ваги інших її видів.

Економічна теорія охоплює категоріальний, термінологічний та понятійний апарат усього спектра суспільного відтворення, винятково з виробництвом, розподілом, обміном і споживанням створених матеріальних благ та надання послуг.

Досконале вивчення економічної теорії дасть змогу майбутнім випускникам вищих навчальних закладів з успіхом використовувати теоретико-методологічні знання для вдалої практичної діяльності в усіх без винятку сферах економіки України.

Навчальний посібник підготували: *В. Б. Захожай* (передмова, розділи 2, 7, 17), *О. Ю. Єрмаков* та *Л. О. Першко* (розділ 19), *О. А. Діденко* (розділи 1, 16, 24, 28), *А. І. Козлова* (розділи 12, 15, 25, 27), *Н. А. Малиш* (розділи 20, 21, 22), *Г. М. Филюк* (розділи 10, 26), *О. О. Довженко* (розділ 5), *Н. В. Руденко* (розділи 6, 8), *О. Л. Фещенко* (розділи 3, 4, 9, 18), *О. П. Амбросенко* (розділ 11), *Н. О. Гончарова* (розділ 13), *Т. П. Макаровська* (розділ 14), *О. П. Тищенко* (розділ 23), *В. І. Савчук* (розділ 29).